

Otakar Foltýn¹

Proč lidé vlastně válčí

^{1/} Autor je příslušníkem Armády České republiky. Myšlenky a tvrzení uvedená v tomto textu jsou výhradně vyjádřením osobních názorů autora a nepředstavují oficiální stanovisko Armády České republiky nebo Ministerstva obrany České republiky.

Igitur qui desiderat pacem, praeparet bellum.

Vegetius Renatus

Problematika důvodů, proč lidé válčí, je mimořádně důležitá pro stanovení správných strategií v jednotlivých konfliktech. Znalost příčin válek usnadňuje jak identifikaci předpokladů vítězství, tak předcházení vzniku ozbrojených konfliktů. Přesto – ať již se válčení člověk věnuje hodně, nebo minimálně, relativně málo se zabývá studiem toho, proč tomu tak je. Vědeckou obec fenomén válek zajímá spíše okrajově, politické představitele zemí Evropské unie pak zcela výjimečně. Přitom platí, že budeme-li válku zkoumat a pokoušet se ji pochopit, není to proto, abychom se jí strašili, ale proto, abychom jí mohli efektivně předcházet.

Ve veřejném prostoru můžeme v současnosti termín „válka“ slyšet čím dál častěji. Nejedná se ale jen o standardní komentáře geograficky vzdálených konfliktů, ale i o rizika týkající se přímo Evropy. A zdaleka nejde jen o ozbrojený konflikt na Ukrajině. Přínejmenším stejným rizikem je ekonomická nestabilita a zejména ekologické problémy severní Afriky a Blízkého východu (vysychání), které jsou jednou z hlavních příčin jak tzv. arabského jara, tak neustále sílící vlny uprchlíků. Přes bezprecedentně vysokou životní úroveň je také zjevný mimořádně vysoký stupeň frustrace dokonce i v jinak stabilních západoevropských státech.

Aspirací následujícího textu není a nemůže být vyčerpávající studie příčin, proč lidé válčí. Studium tak složitého jevu vyžaduje natolik multidisciplinární přístup, že specialisté z jednotlivých oborů jistě nebudou zcela bez výhrad vůči mnoha hrubým zjednodušením, kterých se dopustím. Také se omezím na výklad převážně z pohledu euroatlantického civilizačního okruhu, byť to samozřejmě není jediný možný výklad. Přestože ambicí této studie není detailní vysvětlení příčin válčení, uvedeme si několik základních aspektů válečnictví.² Také se pokusím zodpovědět otázku, k čemu je dobré mít funkční stát disponující policií a armádou a držící monopol na násilí. Tedy věci, které v lepším

2/ Výraz „válečnictví“ je v tomto článku užíván ve smyslu angl. *warfare*, které má širší význam, než jak je běžně chápáno slovo válečnictví v češtině (vedení války).

Příběh Kaina a Ábela přijímáme jako součást naší tradice, aniž bychom si uvědomovali, že násilí bylo v době jeho vzniku zcela normální součástí života. Sousedí gigantů na bráně Pražského hradu nás tak nepohoršuje, přestože se díváme na brutální vraždu dřevěnou palicí.
(Foto M. Frouz)

případě bereme samozřejmě, v horším si jich nijak nevážíme. Pokušme se tedy nejdříve zjistit, zda se v rámci našeho civilizačního okruhu skutečně povedlo potlačit válku jako nástroj politiky,³ nebo zda se jedná jen o naše přání...

Proč se nezabýváme příčinami válek, když si tak libujeme v jejich sledování

Při pokusu pojmut zjevně složitý jev, jako je válka, hned na začátku narazíme na problém samotné definice. Definice války totiž existuje nepřeberné množství, přičemž válka je nejen u laické veřejnosti spojena zejména s představou konfliktu nejlépe mezi dvěma národními státy za užití uniformovaných armád, nejlépe zakopaných v zákopech a podporovaných dělostřelectvem

3/ Clausewitz ve svém notoricky známém citátu řekl něco trochu jiného, než uvádí česká verze anglického překladu. V německém originále napsal: „Der Krieg ist eine Fortsetzung des politischen Verkehrs mit Einmischung anderer Mittel,“ (Clausewitz 2008, 24), tedy: „Válka je pokračování politických styků přimísením jiných prostředků,“ což význam citátu oproti známější verzi poněkud posunuje.

(případně tanky a letectvem). Ve skutečnosti taková představa vystihuje jen krátké historické období a pokrývá jen malou část pojmu „válka“, který je výrazně širší. V nejširším slova smyslu je válka rozsáhlý stav promyšleného organizovaného násilí mezi dvěma či více skupinami lidí. Protože ale jen pokus o výčet hlavních definic by stačil na celý článek, spokojme se jednou z nich, dle které je válka „boj o hodnoty a nárok na vzácný, omezený status, moc a zdroje, ve kterém je cílem protivníků neutralizovat, poškodit či zničit své rivaly“, (Coser, 1956, 3).

Přirozeně se při zkoumání války musíme nejdříve zabývat násilím obecně, protože už jen význam termínu „násilí“ nemá jasné dělicí čáry. Např. hranice mezi kriminálním a válečným násilím původně nebyla vůbec tak zřejmá, jak ji vidíme v dnešní společnosti. Přes jev, který je přehnaně nazýván fascinací naší kultury násilím (zejména ovšem tím prezentovaným v médiích), je zářející spíše fakt, jak málo se ve skutečnosti společnost zabývá vysvětlením příčin násilného chování. Dvojnásob to platí o násilí organizovaném – politickém, tedy o válce. Při kvantifikaci vydávaných publikací snadno dojdeme k závěru, že počet vědeckých publikací, a tedy zájem o problematiku příčin válčení, narůstá až od druhé světové války. Zjevné je to od války ve Vietnamu, přičemž ale souhrnný efekt je menší, než by se dalo předpokládat (Ferguson, Farragher 1988, i–v).

Překvapivě málo využíváme i dostupné informace, např. o vztahu mezi válkami a produkcí, distribucí a spotřebou, tedy o ekonomických a ekologických tématech, o jejichž zásadním vlivu na války nikdo příliš nepochybuje. Ve srovnání s jinými oblastmi lidské činnosti je relevantních studií příčin válek výrazně méně, než by se u tak zásadního tématu dalo předpokládat. A. Giddens např. v souvislosti s nezájmem sociologie o problematiku válek nalézá příčinu v banálním faktu, že sociologové se zajímají o celospolečenské obecné (normální) jevy, přičemž válku stejně jako laická veřejnost považují za jev nenormální. I. Vajnerová k tomu dodává: „Je pozoruhodné, že tento přístup platil až do relativně nedávné doby a respektovali ho mnozí ‚vzdělanci‘, byť i nevdělanci věděli, že války lidstvo provázejí odnepaměti,“ (Vajnerová, 2014).

Při hledání skutečně detailní moderní studie válek jako fenoménu je pak situace v českém prostředí téměř tristní. Skutečně obsáhlou studií je *Válka a armáda v českých dějinách: sociohistorické črty* (Koldinská, Šedivý 2008). Tatáž dvojice autorů vzhledem k limitované délce obdivuhodně dobře shrnula vývoj válečnictví v příspěvku „Dějiny válek a válečnictví – Válčí lidé lépe než šimpanzi?“ (Bárta, Kovář 2013). Obě publikace se ale samotnými příčinami zabývají spíše okrajově. Velmi dobrá je i studie Jiřího Šedivého⁴ *Válka: rámeček pro analýzu* (Šedivý 2000). Jistěže výčet není vyčerpávající. I při kompletním výčtu bychom však došli k závěru, že publikací je ještě méně než v zahraničí. Nezajem většiny

4/ Jedná se o jiného autora než v předešlých případech, který je zároveň jedním z mála českých politiků disponujících skutečně zevrubnou znalostí bezpečnostní problematiky.

české odborné scény o hlubší studium vojenství je tak příznačný a jistě odráží i celkový nezáměr o brannou problematiku. Dokonce i instituce, která by se problematikou měla zabývat logicky nejvíce – Univerzita obrany, se po dlouholetém zanedbávání jen velmi nesměle vrací alespoň k výuce vojenské historie.

Zkusíte-li nejen laikům, ale i profesionálům z oborů, jako je např. právě sociologie, kriminologie, vojenství nebo mezinárodní vztahy, položit otázku, proč je vlastně člověk (někdy) násilný, budete překvapeni jejich reakcí. Velká většina tázaných se zarazí. Nejdříve nad tím, proč vůbec přemýšlet nad zcela samozřejmou, snadno zodpověditelnou věcí. Následně se zarazí znovu, tentokrát proto, že si uvědomí, že odpověď není vůbec jednoduchá ani snadná. Kriminolog předloží vysvětlení kriminálního jednání dle některých kriminologických škol, ale v případě válek bude váhání přítomno i v přemýšlení specialistů. Jakkoliv je násilí chápáno různě (v naší kultuře primárně negativně), bereme ho natolik samozřejmě, a zároveň jako něco zcela mimo naši realitu, že vlastně ani nepotřebujeme zdůvodnění. Přitom se po většinu lidské historie jednalo a jedná o mimořádně důležitý fenomén lidské společnosti. Aktuální luxus mimořádně nízké úrovně násilí v evropské civilizaci si často vůbec neuvědomujeme. Současně ale paradoxně podléháme mýtu, že z hlediska osobní bezpečnosti žijeme v násilném prostředí, přestože se většina lidí s intenzivním násilím nikdy nesetkala. A naopak válečné hrozby zcela marginalizujeme i tehdy, kdy je vyloučit nelze.

Nejbližší násilní příbuzní

Pojďme se na problém nejdříve podívat k našim nejbližším příbuzným, jimiž jsou šimpanzi, konkrétně výrazně rozšířenější a pro náš účel příbuznější (násilnější) šimpanz učenlivý (*Pan troglodytes*).⁵ První důkazy o masivní násilnosti šimpanzů učenlivých, v extrému dokonce přecházející až do genocidního jednání, přinesla dnes už světoznámá Jane Goodallová na základě výzkumů v Tanzanii. Překvapení ze zjištění, že šimpanzi jsou v nejširším významu slova dokonce schopni vést války, bylo v její době obrovské. Následnými výzkumy byla tvrzení Goodallové ovšem potvrzena. Jistá míra agresivity byla samozřejmě pozorována již předtím. Vzhledem k tomu, že takové „veřejné“ násilí probíhá spíše hlasitě než bojově a zpravidla nevede ke zranění, nebylo vřeštění a rvaní větví pozorovateli za „organizované násilí“ vůbec považováno. Hranice mezi odstrašováním a válkou ovšem v tomto případě není vůbec jasná a předvádění fyzické síly lze do násilné aktivity (odstrašení) zařadit také.⁶ Bez dlouhého pozorování nezjistitelné, ale ve skutečnosti brutálně smrtící je jiné násilné jednání. Spočívá v nájezdech malých družstev příslušníků jedné skupiny šimpanzů na osamělé, potravu hledající jedince skupiny konkurenční. Útoky probíhají zásadně

5/ Téměř nenásilní šimpanzi bonobo (*Pan paniscus*) mají rozdílný přístup k urovnávání sporů (jako převažující prostředek jim slouží sex).

6/ Také při známých rituálních střetech primitivních kmenů spočívá převážná část střetu v hrozbách, případně urážkách.

v přesile nejméně tři na jednoho a ústí v úmrtí napadeného jedince v důsledku hryzní a bití. Takový akt bychom měli tendenci považovat za výjimečný jev, kdyby se ale neopakoval často až do úplného vyhlazení konkurenční skupiny. Přestože takové nájezdy mohou trvat i několik let, nepochybně je to v nejširším významu – válka. V základních atributech dokonce takový střet potvrzuje Dawkinsonova pravidla násilí páchaného „sobeckým“ genem. Útočníci napadají nepříbuzné jedince (nepříbuzné stroje na přežití) a dělají to zásadně v tak velké přesile, že téměř neriskují žádnou vlastní újmu. V dlouhém horizontu pak získává (úspěšnější) agresor výhodu ve formě přístupu k lepšímu teritoriu či zdrojům, případně samicím (nechají-li je přežít). Šimpanzi nejsou jediným živočišným druhem bez inhibičního faktoru zamezujícího napadání vlastního druhu. Jejich jednání je nám ale natolik blízké, že je můžeme nazvat válkou.

Příčiny násilí

Logicky se problematika příčin násilnosti člověka jeví primárně jako otázka pro antropologii. Problém je, že dokonce i v současnosti existuje významná část zastánců primární nenásilnosti člověka. Není pochyb, že představa „ušlechtilého divocha“ vykresleného J. J. Rousseauem je přitažlivá právě proto, že si můžeme namlouvat prvotní přirozenou dobrotu člověka. Jakkoliv by si samozřejmě člověk přál, aby to byla pravda, a měli jsme tedy možnost se vracet k tomu „dobrému“ v nás, skutečnost je evidentně přesně opačná. Přes všechny výhrady k současné společnosti přinejmenším v případě užívání násilí jsme na tom výrazně lépe než v minulosti. Abychom se dobrali příčin, musíme se ohlédnout zpátky do historie.

V prehistorickém válečnictví jsou zdokumentovány dva základní způsoby válčení, které se dopady nemohou více lišit. Antropology oblíbené a mnohdy přeceňované rituální střety primitivních kmenů založené na vyhýbání se střetu zblízka působily nejen minimálními ztrátami téměř jako sportovní utkání. Ve skutečnosti rituálním střetům velmi úspěšně „konkuroval“ další typ (nejen) prehistorických válek. Tím jsou extrémně smrtící přepady a nájezdy, které dodnes provádí kmeny jako např. Waorani či známí Yanomamové. Spočívají v brutálním neočekávaném přepadení slabšího protivníka, např. vesnice po odchodu lovců na lov (či jiný přepad). Následuje nevybíravé vraždění s úmyslem způsobit maximální škodu. Výjimkou nejsou ani drobné opakované přepady, jejichž cílem může být osamocení jedince. Ve výsledku jsou pak způsobené ztráty v poměru k počtu obyvatel mnohonásobně vyšší než např. v totálních válkách 20. století.

Výmluvné srovnání ztrát provedl S. Pinker, který s využitím předešlých studií a relevantních archeologických důkazů sestavil statistiku ztrát způsobených násilným chováním u předstátních a moderních společností (Pinker 2012, 48–54). Předstátní společnosti vykazují průměr násilných úmrtí u mužů kolem 15 %, v extrému až 60 %. Uvedená fakta jsou potvrzována jak studii

Válku máme spojenou především s bitvami – na obrázku bitva u Kadeše, 13. století př. n. l., Ramsseum, Egypt. Ve skutečnosti způsobovalo daleko horší následky méně spektakulární, ale prakticky všudypřítomné anarchické násilí. (Foto M. Frouz)

současných kmenů s kamennou industrií, tak archeologicky.⁷ Samozřejmě je metodicky obtížné u zaniklých společností archeologicky odlišit kriminální příčiny od válečných, ovšem jak již bylo řečeno, u předstátních společností je překryv obou kategorií velmi široký. Navíc statistiky u dosud existujících kmenů v předstátním stadiu vývoje zmíněný trend k úbytku násilných konfliktů přinejmenším potvrzují.⁸ Jestliže s touto minulostí srovnáme 20. století, zjistíme, že se svými 2,2 % ztrát na světové populaci⁹ (kumulativně, včetně obou světových válek) určitě není tím nejhorším obdobím (Pinker, 2012, 233–241).

7/ Např. známé předneolitické Cemetery 117 v Súdánu vykazuje zjevná násilí indikující zranění nejméně ve 40 % případů (Wendorf 1968). Méně známá archeologická lokalita Talheim Death Pit (5500 let př. n. l.) obsahovala 34 koster, z nichž většina vykazovala zásah teslicí, zpravidla v levé části hlavy (úderem praváka). V Británii mezi lety 4000–3200 př. n. l. měl muž šanci na smrt úderem do hlavy 1/14 (*New Scientist*, n. d.), přičemž to samozřejmě nebyl zdaleka jediný způsob násilné smrti etc.

8/ I v tomto případě existují výjimky, např. paraguayské války 1964–1970 se ztrátami přes 60 % mužské populace. Tím ale trend poklesu ztrát v důsledku válek u státních struktur není nijak dotčen.

9/ Údaje se liší dle metodiky. Při samostatném posuzování nejvíce postižených zemí, např. Polska, Běloruska nebo Jugoslávie, by bylo toto procento výrazně vyšší, což ale nezpochybnuje celkový údaj.

Náš svět, ve srovnání s minulostí, není tedy zdaleka tak násilný, jako byl po většinu historie moderního člověka. To ale v žádném případě neznamená, že by násilí, a ve zkoumaném případě válka jako jev vymizela, jen nezanechává tolik obětí. Zkusme tedy vysvětlit, proč je válka zřejmě jev normální, i když naštěstí již ne tak smrtící jako v minulosti. Ze srovnání množství publikací zabývajících se problematikou násilí je zřejmé, že většina vědeckých prací, ale i populárně-naučných publikací se pokouší vysvětlit násilí v oblasti kriminálního jednání. Ale ani při zkoumání násilného jednání kriminálního charakteru však dosud nebyla formulována všeobecně akceptovaná teorie.¹⁰

Evoluce a sobecký gen

Specifická zdůvodnění nabízí moderní teorie založená na genetice. Násilí nepochybně muselo být evolučně poměrně dlouho výhodné. Jinak by přece evoluce dala přednost inhibičnímu faktoru blokujícímu násilí vůči příslušníkům vlastního druhu a už dávno bychom násilí studovali jen teoreticky. Chceme-li hledat samé kořeny násilí, jako ideální se jeví Dawkinsova teorie sobeckého genu.¹¹ Vynikající shrnutí poskytuje zmíněný S. Pinker (2012, 36–40). Jestliže akceptujeme myšlenku, že skutečnou entitou nejsou jedinci, ale geny, kterým těla (i myslících) jedinců slouží především jako „stroje na přežití“ (*survival machines*), pak se musíme zeptat, je-li násilí mezi stroji na přežití výhodné i pro geny. Geny samozřejmě nemají vůli, a tedy ani v pravém slova smyslu nemohou být sobecké. Ostatní stroje na přežití nesoucí jiné, nepříbuzné geny jsou však pro ně jen součástí přírody využitelné pro vlastní existenci. Pro replikaci vlastního genu tedy není problémem, pokud stroj na přežití v zájmu získání nejlepších šancí na vlastní přežití (replikaci) násilně využívá okolní prostředí včetně jiných strojů na přežití. Důkazem je např. statistika nejčastější formy vraždy v našem civilizačním okruhu, kriminalisty populárně nazývaná „domácí zabijačka“. Většinu obětí tvoří sice logicky příbuzní, ale pouze malá část jsou příbuzní pokrevní.

Dawkins také vysvětlil, proč se přes výše uvedené jevy nepohybujeme na bojišti plném permanentních soubojů všech se všemi. Řekli jsme si, že geneticky nepříbuzné „stroje na přežití“ ve svůj prospěch užívají nejen neživé prostředí, ale i to živé, včetně ostatních „strojů na přežití“. Musí se však vyrovnat s faktem, že živé části jejich životního prostředí, zejména jedinci stejného

10/ Některé kriminologické směry (např. chicagská škola) se omezily na relativně v místě a čase limitované jevy. Modernější směry jako Durkheimova teorie anomie, teorie konfliktu nebo zejména multifaktorové směry už sice postihují i hlubší příčiny kriminality, ale ani ony nevysvětlují kriminalitu do stejné hloubky.

11/ Koncept příbuzenského výběru je obsažen i v dalších pracích, např. v teorii inkluzivní zdatnosti W. D. Hamiltona z roku 1964. Teorie sobeckého genu je mimo (zavádějící) libivý název velmi komplexní a pro účely vysvětlení příčin válčení dobře využitelná, i když má své oponenty.

druhu, disponují stejnými schopnostmi bránit se i schopností vlastní agrese. Při vědomém i nevědomém vyhodnocování přínosů útoku tak všichni důsledně porovnávají přínosy a rizika. Nejlepšího úsudku jsou samozřejmě schopny organizmy s nejvýkonnějším mozkem, tedy lidé. Výsledkem je to, že agrese (nejen v anarchickém prostředí prehistorických společností) spouští lidé zpravidla jen tehdy, pokud předpokládaný výnos výrazně převyšuje rizika. Výhled jistého vítězství za cenu příliš velkých nákladů, případně zranění tedy agrese zpravidla nespustí.

Přejdeme-li k příčinám agresivity u lidského druhu, může nám posloužit do dnešní doby platný model Thomase Hobbesa. I když Hobbes proslul především charakteristikou divocha, jehož život byl „osamělý, ošklivý, zvířecí a krátký“, důležitější je jiný jeho výrok, jímž v lidské společnosti shledal „tři hlavní příčiny sporů. První je soutěžení, druhá nedůvěra a třetí touha po slávě.“ K obdobným závěrům dospívají i další moderní studie, v tabulce jsou pro srovnání uvedeny závěry některých dalších teoretiků. Přestože na první pohled působí tabulka zcela jednoduše, domnívám se, že většina lidí není příčiny schopna aktivně vyjmenovat, ačkoliv je chápe.

Hobbes	Pinker	Wight (obecně)	Wight (detailně)
příčiny sporů (válek):	člověk útočí, aby:	války ze:	války:
soutěž	něco získal	ziskuchtivosti	agresivní
bázlivost (nedůvěra)	udržel bezpečnost	strachu	preventivní
sláva	udržel reputaci	zásady	pro prestiž
			pro bezpečnost
			idealistické
			spravedlivé

Tab. 1: Příčiny válčení

Přes užívání odlišných termínů je shoda všech tří autorů v základních příčinách evidentní. Soutěž o zdroje je zřejmou (i když krajní) příčinou užití násilí. Zřejmá je i skutečnost, že za nedůvěrou (strachem) je touha po vlastní bezpečnosti. Víceméně opomíjená je pak ale třetí příčina – sláva (u Hobbesa *glory*, v dnešním pojetí bychom řekli také „čest“, případně „zachování tváře“). Přitom právě třetí příčina je zároveň hlavním nástrojem cesty z tzv. Hobbesovy pasti.

Hobbesova past a bezpečnostní dilema

Hobbesova past je sama o sobě příčinou velké části ozbrojených konfliktů a spočívá v následujícím chování. Všichni správně předpokládají, že ostatní jedinci (u Dawkinse *surviving machines*) mají tytéž motivy být agresivními, včetně strachu, že přinejmenším preventivně ostatní budou někdy agresivní vůči nim. Takže i v případě, že by si někteří raději vybrali nenásilné soužití,

raději útočí, aby efektivně předešli útoku. Popis takového fakticky anarchického stavu shrnuje jiný Hobbesův citát: „V době, v níž žijí bez obecné moci, která by je všechny držela na uzdě, se lidé nacházejí v onom stavu, jemuž se říká válka, a to ve válce každého proti každému.“ Výše uvedené omezení důsledného vážení přínosů a rizik tak samozřejmě funguje, ale míra násilí je stále výrazně vyšší než ve společnostech organizovaných v centralizované struktuře (nejlépe státu).

Pinker jako nejlogičtější cestu z Hobbesovy pasti uvádí strategii, kterou dobře vystihuje citát Sun'c (1995): „Správným způsobem jak čelit armádě útočícího nepřítele není doufat, že nepřijde, ale naopak připravit se co nejlépe na její příchod,“ či citát „Být připraven na válku je jeden z neúčinnějších způsobů, jak uchovat mír,“ jehož autorem je George Washington. Totéž říká i zřejmě vůbec nejznámější římská maxima „kdo doufá v mír, připravuje válku“ (Vegetius Renuus, n. d.). Konkrétní návod tedy zní: „Neútoč jako první, buď ale dostatečně silný, abys přežil první úder, a oplat' stejnou mincí.“ Jinými slovy mluvíme o politice odstrašování. V tomto momentě se můžeme vrátit k Hobbesově třetí příčině sporů/válek – slávě (cti, zachování tváře). Předpokladem efektivního odstrašení je skutečně důsledné přesvědčení potencionálních protivníků, že jsem připraven přistoupit k odvetě a přistoupím k ní za všech okolností. Tedy nestrpím sebemenší urážku, i kdyby nebyla provázena násilím. S takovou strategií se nepochybně většina lidí setkala, aniž by tušila, že přehnaná reakce na na první pohled drobné projevy neúcty paradoxně může být někdy cestou k redukci násilí.

Výše uvedené se samozřejmě týká anarchických stavů, ve kterých je úroveň násilí mimořádně vysoká, protože nezbytnost reagovat na skutečné i domnělé urážky sama o sobě vytvářela dost příležitostí k použití násilí. Navíc neeliminovala agresi v případě napadení výrazně slabšího protivníka, neschopného způsobit agresorovi citelné ztráty.

Princip odstrašení funguje i v mezinárodních vztazích, kde ale nemluvíme o Hobbesově pasti, ale o tzv. bezpečnostním dilematu. Učebnicovým příkladem je notoricky známá doktrína vzájemně zaručeného zničení (*mutual assured destruction* – MAD) užívaná během studené války. NATO i Varšavská smlouva disponovaly nejen vzájemnou chutí porazit protivníka, ale i strachem, že ten druhý zaútočí dříve. Rozhodné deklarování připravenosti udeřit zpět včetně případného použití nukleárních zbraní se naštěstí ukázalo dobrou pojistkou. Základní principy, např. efektivnost odstrašování, tedy fungují i na makroúrovni. Nebylo by samozřejmě od věci aplikovat na problém nabízející se teorie her, zejména princip Nashovy rovnováhy (hráč změnou strategie nezískává, pokud ji nezmění i někteří další hráči), ale to už by bylo nad rámec článku i schopností autora.

Není pravda, že armády malých států silnějšího protivníka stejně neodradí. Ve skutečnosti útočník zvažuje nejen to, zda by vyhrál, ale i cenu, jakou by zaplatil. Čeští vojáci v Afghánistánu. (Foto M. Jordánek)

Jak (státní) násilí snižuje míru násilí

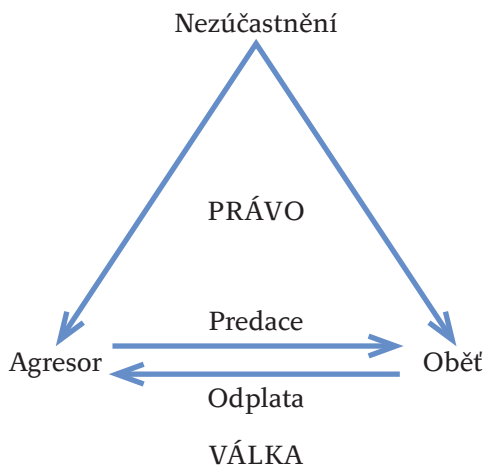
Výše jsme si vysvětlili, jaká je cesta z Hobbesovy pasti. Vysoká úroveň hrozícího násilí je tak sice přirozeným mechanismem zastrašení redukována, ovšem stále jsme v předstátním anarchickém prostředí založeném na násilí, či hrozbě násilí všech proti všem. Za účelem vysvětlení příčin snížení násilí na relativně přijatelný stupeň Pinker sestavil složitý, avšak logický systém faktorů ovlivňujících válčení. Faktory uvedené ve druhém sloupci jsou negativní – jdou proti žádoucímu snižování násilí, faktory v ostatních odstavcích postupně převážily a násilí snížily.

Šest trendů	Pět vnitřních démonů	Pět lepších andělů	Pět historických sil
pacifikační proces	predace	empatie	leviathan
civilizační proces	dominance	sebekontrola	obchod
humanitární revoluce	pomsta	smysl pro morálku	feminizace
dlouhý mír	sadismus	rozum	kosmopolismus
nový mír	ideologie		vzestup rozumu
revoluce lidských práv			

Tab. 2: Pinkerovy faktory ovlivňující válčení

Není záměrem pojednání rozebrat detailně Pinkerův koncept. Omezím se na dle mého názoru nejdůležitější faktory, které spatřuji v kombinaci prvního trendu (pacifikace) a první historické síly (leviathan). Základním předpokladem je existence někoho, kdo je schopen udržet si monopol na násilí. V Hobbesově pojetí je to leviathan, čili stát. Násilí nelze zcela vyloučit: aby se ho všichni zdrželi, je třeba zase – násilí. Jakkoliv masivní nám může připadat násilí užívané v mezinárodních vztazích mezi státy, ve skutečnosti je výrazně horší anarchický stav, jehož součástí je nevyhnutelně velké množství soukromých aktů násilí. Ty jsou v součtu nesrovnatelně horší než viditelnější násilí ve válkách mezi státy. Přestože tedy za účelem snížení násilí musí společnost sama disponovat účinnými nástroji užívajícími násilí, jako je armáda či policie, není to paradox, ale logický výsledek pacifikačního procesu.

Při užívání násilí jsou zpravidla přítomny tři typy zúčastněných. Přímý vztah agresora k oběti¹² Pinker nazývá predací, obráceně směřuje odplata. Společně se v nejširším slova smyslu jedná o válku. Kolem vztahu „války“ mezi agresorem a obětí se nachází nezúčastnění (*bystanders*). Jejich účastenství spočívá v zájmu nebýt poškozen „válkou“. Násilí tedy používají všichni s různým motivem. Avšak existuje-li stát, může mu na základě společenské smlouvy většina ohrožených přihlízejících „přenechat“ svůj „nárok“ na násilí. Takto vzniklý (téměř) monopol na násilí může stát použít proti oběma bojujícím. Vztah ohrožených nezúčastněných a bojujících lze v nejširším slova smyslu nazvat právem.

„Hobbes-Pinkerův“¹³ trojúhelník (Pinker 2012, 38)

12/ Pojmy „agresor“ a „oběť“ je třeba chápat bez předsudků, nejde o hodnocení morálnosti jedné či druhé strany.

13/ Pozn. autora: název trojúhelníku byl použit z didaktických důvodů, v literatuře takto nazýván není.

Pokud bychom roli státu formulovali skutečně brutálně, pak můžeme použít Machiavelliho ideu, že člověk má v zájmu zabránění nepokojům odevzdat moc jakkoliv nespravedlivému vládcí (Blandford, Davidson 2010). Jistěže zejména v evropském pojetí demokratických hodnot s takovým vymezením nemůžeme souhlasit, v historii ale skutečně centralizace států a jejich přebírání monopolu na násilí ke kontinuálnímu snižování počtu obětí násilí vedla.

Pinker nezakrytě vychází z Hobbese a za to je i někdy kritizován. Například Douglas Fry je v případě „prvotní násilnosti“ jeho významným oponentem. Fry byl mimo jiné editorem obsáhlé publikace *War, Peace, and Human Nature*, která poměrně přesvědčivým způsobem pracuje s výsledky různých vědních oborů. Fry např. tvrdí, že člověk jako druh primárně válečnickým být nemusí a představa válečné lidské přirozenosti není přírodní determinací, ale výsledkem západního způsobu uvažování (Fry 2013). Existenci kultur, které neválčí vůbec, ovšem nepopírá ani Pinker. Upozorňuje ale na to, že se jedná v zásadě o zcela výjimečné případy (nejznámější jsou např. Křováci). Zároveň ale také dokazuje, že i v oblasti kriminálního násilí, které je přítomno prakticky u všech kultur, jsou oběti i u těch nejmírumilovnějších společností často statisticky vyšší než u civilizací organizovaných ve státním zřízení.¹⁴

Základní teorie

Pokud jde o násilí páchané ve válečných konfliktech, kdy je násilí mezi jednotlivci na rozdíl od jednání kriminálního přinejmenším z velké části legální (tedy jednotlivcům povolené a zpravidla i legitimní), je výrazně těžší najít nějaké komplexnější studie než v případě kriminálních činů. Přehled nejčastějších teorií uvádí Šedivý (2000, 10), který jmenuje teorii křesťanskou, biologickou, etickou, strukturální, geopolitickou, malthusiánskou, rasovou a marxisticko-leninskou. Jestliže vypustíme poslední dvě, které se zdiskreditovaly samy, kombinace ostatních nepochybně k pochopení problematiky přispívá. Není samozřejmě ambicí příspěvku je detailně rozebrat, ale základní znaky je pro přehled uvést nezbytné. Křesťanská teorie řeší zejména problematiku *ius ad bellum/ius in bello* a pracuje s pojmy, jako je touha po moci (*libido domnandi*). Biologická teorie se zabývá zejména agresivitou pramenící z frustrace a absence inhibičního mechanismu, etická spatřuje v boji ozdravující činitel ve vývoji jedince, který poskytuje příležitost k výběru životaschopnější části společnosti. Strukturální teorie zkoumá vztah charakteru vnitrostátní struktury společenských institucí a chování státu navenek a působení anarchické struktury mezinárodních vztahů a nerovné distribuce moci. Geopolitická teorie jako primární příčinu hodnotí soutěž o omezené zdroje vázané na teritoria. Známa malthusiánská teorie odvozuje nevyhnutelný růst napětí ze vztahu mezi

14/ U mimořádně malých skupin do třiceti osob má i jediná vražda za dvacet let na svědomí statisticky vyšší „vražednost“ než u rozvinutých státních celků.

Zejména v prostředí protipovstaleckých operací je nezbytné zohledňovat i nevojenské aspekty, včetně ochrany civilistů. Patrola Armády ČR v severním Afghánistánu. (Foto M. Jordánek)

vysokou poptávkou po zdrojích a jejich omezenou nabídkou, přičemž válka je pak jako přirozený regulátor lidského přírůstku ve světě omezených zdrojů potravy důsledkem populačního zákona.

Tvorné faktory války

Z jiného pohledu sestavil komplexní soustavu tří zásadních tendencí určujících válečnictví Clausewitz, který válku vidí jako „vrtošivou trojici“ složenou z prvotní násilnosti, hry pravděpodobnosti a náhody a konečně povahy války jako politického nástroje podřízeného rozumu (Clausewitz 2008). Šedivý tyto faktory dělené na iracionální, aracionální a racionální doplnil o čtvrtý rozměr, kterým je v současnosti více než kdy předtím vědecko-technický rozvoj. Jako základní předpoklad pokusu definovat válku uvádí Šedivý právě čtyřrozměrnost daného jevu. Iracionálními faktory jsou prvotní násilnost, nenávisť, nepřátelství a slepý přirozený pud, tedy vášně v lidech. Naproti tomu aracionální faktory spočívají především ve hře pravděpodobnosti a náhody (také frikce), jako jsou volní duševní činnosti vyhrazené velitelům-vojevůdcům. Racionálními faktory jsou pak politické zadání, politický cíl a účel, tedy rozumem řízený politický nástroj určovaný vládou – politickou autoritou, státem (Šedivý 2000). Vědecko-technický rozvoj samozřejmě byl tvorným faktorem války vždycky, nicméně teprve v současné době je přinejmenším stejně určujícím jako předešlé faktory.

Faktory války (Clausewitz)	týkají se	typ faktoru	Šedivý doplňuje
prvotní násilnost, nenávisť a nepřátelství, slepý přirozený pud	lidu	iracionální	vášně spočívající v lidech
hra pravděpodobnosti a náhody, volná duševní činnost	vojevůdců a vojska	aracionální	frikce
podřízená povaha politického nástroje podrobená rozumu	vlády	racionální	racionální politické zadání, politický cíl a účel určený politickou autoritou – státem
		vědecko-technický	vliv vědeckého a technického rozvoje na válečnictví

Tab. 3: Clausewitzovy tvorebné faktory války

Motivy účasti jednotlivce ve válce

Dosud jsme se zabývali násilím na makroúrovni. Přesuňme se nyní na mikroúroveň a přejdeme k motivům participace na organizovaném násilí u jednotlivců, přičemž pomineme historický vývoj a posuneme se přímo k moderním motivům.

Praktické dělení jednotlivých motivací nabízí John Lynn, který pracuje se třemi úrovněmi motivace účasti ve válce, a to motivací počáteční, udržovací a bojovou (Lynn 1996). Hutečka shrnuje Lynnovy úrovně motivace takto: „První řeší otázku, proč se vlastně války aktivně účastnit, druhá, proč podstupovat dlouhodobá strádání spojená s přípravou na boj a samotným tažením, a třetí problém, proč neuposlechnout pudu sebezáchovy tváří v tvář více či méně vražedným podmínkám bitevního pole a nedat se na útěk,“ (Hutečka 2008, 119). Je třeba zdůraznit, že přes vzájemné částečné prolínání motivů se počáteční úroveň motivace zpravidla zásadně liší od udržovací a bojové. Stručně řečeno, do války většina účastníků vstupuje na základě zcela jiných důvodů, než z jakých pak ve válce působí.

počáteční motivace	rozdělení „my a oni“	sociální status, touha nezklamat, nebezpečí zneuctění, zkouška svých schopností, osvědčení se, genderová role	dobrodružství, vytržení z nudy, očekávání nejsilnějších prožitků	ideologie, náboženství, vlastenectví (a latentní ideologie), obrana „domova“
udržovací motivace	mimořádně silná přátelství oproti „civilu“	kolektivní válečný duch, příslušnost ke skupině, <i>esprit de corps</i> , „plukovní“ kultura	profesionalita (profesní čest)	
bojová motivace	mimořádně silná přátelství	přežití („zabij, abys nebyl zabit“)		

Tab. 4: Motivace jednotlivce k účasti ve válce

Základním předpokladem vyvolání pocitu nepřátelství vůči druhé straně, a tedy i ochoty účastnit se boje, je rozdělení „my a oni“. MY jako správní, spravedliví, kulturní, „v právu“ atd., ONI špatní, nekulturní, barbarští atd. V některých případech, např. římské civilizace, byly kulturní rozdíly pochopitelně založeny na realitě, v současnosti již rozdíly mnohdy reálné nejsou a musí být konstruovány. Například za první světové války proti sobě stály sice zpravidla kulturně srovnatelné státy, přesto spojenci vojáci (historicky nesmyslně) nazývali německé vojáky „Huny“, němečtí vojáci Francouze zase pohrdavě „žabožrouty“ atd. Základem je vymezení se vůči zpravidla nepřítubné skupině (absentuje-li skutečný etnický rozdíl, nastupují další, nejčastěji kulturní, ideové a náboženské důvody/kvazidůvody). Tentýž koncept mimochodem poskytuje také ospravedlnění a prostředek k vyrovnání se se zabíjením nepřátel. V současnosti je stejná potřeba viditelná i v případě evropských vojáků, kteří na zahraničních operacích označují nepřátele jako „vousáče“, „pyžamáky“, „pačuánce“ atd., sami jsou pak např. v muslimských zemích označováni za „nevěřící psy“, případně za „křížáky“. Označování je zjevně oboustranně založené na zdůraznění kulturní méněcennosti nepřátel.

Z dnešního pohledu důležitou a zejména v minulosti někdy dokonce hlavní skupinou **počátečních motivů** byla obava ze ztráty sociálního statusu, touha nezklamat kamarády/známé/příbuzné, zkouška vlastních schopností, potřeba osvědčit se a samozřejmě snaha dostat genderové roli. V čím dále méně maskulinní společnosti tyto důvody nechápeme jako zásadní. V přísně hierarchické tradiční společnosti byl ale tlak okolí výrazně silnější než v současnosti, pro kterou je již téměř typický nekompletní zbytek nukleární rodiny a minimální pozitivní tlak okolí. Po většinu historie byl tlak komunity mimořádně silný, a to dokonce natolik, že nesplnění předpokládané role (v tomto případě „vojáka“) výrazně omezovalo přístup jedince k odpovídajícímu sociálnímu postavení, včetně příležitostí k nalezení partnerky.

Počátečním motivem je často také pokus o vytržení z běžného života, touha po dobrodružství a (správné) očekávání mimořádně silných prožitků. Tento motiv bude asi na většinu laiků působit nepochopitelně, ale i v moderních válkách, charakteristickým nástupem extrémně účinných vojenských technologií, tvoří velkou část účastníků dobrovolníci. V občanské válce v USA (1861–1865) to byla dokonce většina, v první světové válce např. Velká Británie zavedla i přes masivní ztráty povinnou vojenskou službu až v roce 1916, protože do té doby se potřeby rekrutace dařilo saturovat dobrovolníky. S tím těsně souvisí touha po vzrušení a dobrodružství. Prožitky vojáka jsou samozřejmě ve srovnání s fádním životem průměrného pracovníka v zemědělství či průmyslu extrémně silné a skutečně byly silným motivem. Příznačně drsným způsobem, vyjadřujícím ovšem především postoj profesionálního vojáka, to shrnul John J. „Black Jack“ Pershing, který si při rušení výzkumu vojenských psychologů na téma „Proč lidé válčí?“ sám odpověděl: „Protože je to baví!“ Výstižněji problém vystihl W. Churchill během svého působení v búrské válce, když poznamenal: „Život

není nikdy tak sladký, jako když je ohrožen," (Churchill, 1900).¹⁵ Tento motiv již samozřejmě u populací vyspělých bohatých států není zdaleka tak silný jako v minulosti, protože spotřební způsob života, moderní technologie a cestování přinášejí zážitků dostatek. U chudých společností však v různých podobách přetrvává.

Poslední skupinou počátečních motivů jsou ideologie, náboženství (jako specifická ideologie), vlastenectví a obrana „domova“. Ideologie opět pro mnohé nejsou zpravidla primárním motivem, spíše přispívají k tvorbě příslušných referenčních rámců, o kterých bude pojednáno dále.

První skupinou **udržovacích faktorů** jsou kolektivní válečný duch, příslušnost ke skupině, *esprit de corps*, svébytná kultura jednotky („plukovní“ kultura). Velmi silné vztahy v rámci skupiny vojáků vznikají jak v důsledku záměrného stmelení při výcviku, tak přirozeně a samovolně. Vliv má jak délka existence skupiny, tak zejména především intenzita společných prožitků.

S tím logicky zejména u profesionálních vojáků nepřímou souvisí profesionalita (profesní čest). Vojenské prostředí je obecně značně specifické, stále ještě převážně spíše maskulinní, založené na úzké kooperaci a na základní úrovni také na pevné vzájemné důvěře. Při dlouhodobém působení ve skutečně náročných podmínkách tak vzniká extrémně silný druh stavovské cti a silná potřeba osvědčit se ve své profesi, přičemž rozhodující je osvědčit se právě v profesní skupině. V civilních skupinách, kam voják také patří, není a někdy ani nemůže být povědomí o obsahu jeho práce. Navíc příslušníci „civilních“ skupin (příbuzní, přátelé) nevybavení stejnou zkušeností by pravděpodobně zkušenosti vojáka ani nerozuměli.

Dalším, dokonce nejsilnějším motivujícím udržovacím faktorem je extrémně silné přátelství mezi muži na nejnižší taktické úrovni (palebný tým, družstvo, četa). Bojová přátelství jsou výrazně silnější než „civilní“ vztahy, včetně přátelství, která v běžném životě považujeme za „nejlepší“. Taková „skupina tedy v boji představuje nejsilnější prvek referenčního rámce. Vzhledem k tomu, že je životně důležitá, mají její pravidla tak silný vliv,“ (Welzer, Neitzel 2014, 43). Velká většina veteránů potvrzuje, že vydrželi útrapy války kvůli kamarádům a pocitu odpovědnosti za ně. Částečně je takového efektu dosahováno už u vojáků základní vojenské služby, ovšem v plné míře je účinku dosaženo až přípravou na reálné nasazení a reálným nasazením. Tentýž faktor je pak spolu se známým „zabij, abys nebyl zabit“ (rozuměj: „bojuj, abys nebyl zabit ty nebo tví kamarádi“) základní složkou bojové úrovně motivace.

Pokud čtenář v motivech hledá touhu po kořisti, materiálním zisku atd., hledá marně. Ne že by vymizela úplně, ale v případě moderní společnosti 19. století se války přestávaly vyplácet i vítězům a od první světové války už je

15/ "Here life itself, life at its best and healthiest, awaits the caprice of the bullet. Let us see the development of the day. All else may stand over, perhaps for ever. Existence is never so sweet as when it is at hazard."

Jakkoliv současné operace mnohdy probíhají za výrazně nižších ztrát, stres na úrovni jednotlivce není menší než v minulosti. Český voják po návratu z bojové operace. (Foto M. Jordánek)

ztrátovost železným pravidlem pro všechny účastníky. V případě jednotlivců pak byla kořist naposledy zásadním motivem během třicetileté války.

Všechny uvedené složky Linnových tří úrovní motivace účasti ve válce se překrývají a doplňují, postupně se ale (relativně rychle) redukují počáteční motivace, nastupují udržovací, až nakonec vykrystalizují poslední – **bojové úrovně motivace**. Výsledkem je ovšem spolu s prožitým stresem natolik zásadní posun hodnot, že jedinec s takovou zkušeností má více či méně závažné potíže s návratem do civilního života plného bezpečí, ale také zcela „nedůležitých“, tedy běžných starostí.

Jak je to s tím špatným a dobrým v každém z nás?

Přenesme se na chvíli přes fakt, že dle morálky i obecného přesvědčení¹⁶ a také mezinárodního práva¹⁷ je útok na nepřátelského vojáka, včetně případného usmrcení, za dodržení určitých podmínek legální. Součástí ozbrojených konfliktů je ale i poměrně velké množství aktů, které mají fatální následky, ale neslouží k vojenské porážce protivníka, a jsou tedy nelegální. Dobrou zprávou

16/ Dle J. J. Rousseaua je válka vztahem mezi národy, ne mezi lidmi.

17/ Tzv. imunita kombatanta dle práva ozbrojeného konfliktu mimo jiné upravuje vzájemnou beztrestnost zabíjení nepřátel.

je, že úroveň takových škod je čím dál nižší. Zkusme najít příčiny toho, že za určitých okolností lidé jako příslušníci národa či státu dělají věci zcela neslučitelné s morálkou, protože jim v tom okamžiku připadají přijatelné.

Samozřejmě nelze začít jinak než dnes již notoricky známými experimenty nazvanými „Milgramův experiment“ a „stanfordský vězeňský experiment“. „Milgramův experiment“ z roku 1961 byl založen na studiu ochoty působit utrpení, přičemž Milgram pracoval s relativně velkým statistickým vzorkem 2×500 účastníků. Z nich drtivá většina na základě pokynu autority a s vědomím beztrestnosti bez zjevných morálních problémů pouštěla elektrický proud do pokusného objektu – člověka křičícího intenzivní bolesti, až do zhroucení. Elektrický proud nebyl skutečný a utrpení oběti bylo jen dobře zahrané. Jenže to účastníci nevěděli. Velmi důležité bylo, že s působením bolesti se začínalo postupně na minimálních, teprve následně zvyšovaných dávkách. Rozhodující byl ale fakt, že účastníkům experimentů bylo řečeno, že se jedná o vědecký výzkum, čili o aktivitu, za niž nese odpovědnost nějaká vyšší instance (vědec, muž v bílém plášti, profesor známý z běžné přednáškové činnosti atd.). Vždy tedy někdo, o kom se domnívali, že experimentu „velí“, a tedy za něj i nese odpovědnost. Přes to, že případné neuposlechnutí pokynu „autority“ nebylo sankcionováno žádným trestem (maximální sankcí bylo neudělení odměny), pokusným osobám stačilo vědomí (iluze), že se vlastně účastní prospěšné, v daném případě vědecké aktivity, a tedy plní pokyn „nadržitého“. Před experimentem Milgram oslovil psychology, kteří odhadli množství účastníků ochotných ubližovat jiným na přibližně 1 %. Ve skutečnosti byli účastníci odmítající způsobit velkou bolest spíše výjimkou. Pokus opakoval Milgram mnohokrát, v zásadě se stejnými výsledky.

K obdobným výsledkům dospěl ve slavném „stanfordském vězeňském experimentu“ profesor Zimbardo v roce 1971. Původně slušní studenti prestižní vysoké školy, dle náhodného klíče určení pro funkci dozorců, se v simulovaném prostředí vězení během pár dní začali chovat jako necitelní násilníci.¹⁸ Jiným obdobným pokusem je méně známý experiment se studenty teologie z Princetonské univerzity z roku 1973. Budoucí teologové po napsání úlohy na téma „milosrdný Samaritán“ byli vystaveni dojmu, že proměškali dobu k odevzdání práce, ale mají poslední šanci, když práci ihned donesou do jiné budovy pedagogovi, který tam možná ještě je. Přitom museli projít kolem ležící osoby předstírající vážné zdravotní problémy. Nadpoloviční většina studentů nesamaritánsky proběhla kolem, aniž by poskytla pomoc.

Obdobných pokusů probíhá samozřejmě velké množství, kupodivu bez většího zájmu médií. V oblasti vojenství je jednou z nejmodernějších studií práce historika S. Neitzela a psychologa H. Welzera, kteří mapovali neuvěřitelně

18/ Dobrou zprávou Zimbardových výzkumů je, že uvedené situace překvapivě generují i hrdiny všedního dne, kteří se někdy dokážou takovým situacím vzeprít a ve výsledku jim i zabránit.

Koncept referenčních rámců je využitelný i zpětně do historie. Úroveň násilí v Čechách byla v době působení Jana Husa zcela zanedbatelná ve srovnání s masivním vražděním během nejbrutálnější série občanských válek české historie pojmenovaných právě po Husovi. Výřez scény z pomníku Mistra Husa na Staroměstském náměstí. (Foto M. Frouz)

rozsáhlý materiál z druhé světové války, konkrétně tajně pořízené záznamy odposlechů zajatých německých vojáků (Welzer, Neitzel 2014). K přesvědčivým důkazům, že velká část německých vojáků měla informace o masovém vraždění, přidali také detailní rozbor motivů, proč to většina tolerovala a proč se ho někteří i aktivně účastnili. Koncept referenčních rámců, tedy hodnocení jednání ve vztahu k určitému měřítku, jim poskytl hlavní nástroj. Ze čtyř stupňů referenčních rámců využili druhý stupeň (společensko-historický prostor)¹⁹ a třetí stupeň (konkrétní společensko-historické dějové souvislosti).²⁰

Prostý fakt, že na zvěrstvech se podílelo daleko větší množství lidí, než kolik pro to mělo v populaci alespoň minimální předpoklady, promítli do otázky, „na základě jakých předpokladů začnou psychicky zcela normální lidé za určitých podmínek dělat věci, které by za jiných podmínek nikdy nedělali,“ (Welzer, Neitzel 2014). Jednotlivé složky referenčního rámce pak rozdělili na části uvedené v pravé polovině tabulky 5.

19/ Například délku vlády režimu, v případě knihy *Vojáci* dobu existence Třetí říše.

20/ V tomto případě druhou světovou válku.

Sociální procesy vedoucí na „šikmu plochu“ (Zimbardo 2008)	Referenční rámce (Welzer, Neitzel 2014, 22–48)
bezmyšlenkovité učinění „prvního kroku“	základní orientace: co se vlastně děje (orientace dle ostatních)
dehumanizace ostatních („nepřítel“)	kulturní vazby (hrozba porušení pravidel skrytých v kultuře)
deindividualizace sebe sama (anonymita)	neznalost (nemožnost současníka vidět souvislosti, které budou viditelné až s odstupem)
difuze osobní odpovědnosti	očekávání (předpokládaný vývoj se dostane do rozporu se skutečností)
slepá poslušnost autoritě	dobově specifický percepční koncept (rozdílnost chápání téhož v čase)
nekritické přizpůsobení se skupinovým normám	modely rolí a požadavky na ně (zmenšený prostor pro vlastní uvážení)
pasivní tolerance špatného skrze neaktivitu či lhostejnost	vzory interpretace: válka je válka (zúžení původně nepřijatelné aktivity na „práci“)
	formální závazky (závislost na příkazech a rozhodnutí jiných)
	sociální závazky (ve válce se zpravidla závazky vůči příbuzným, přátelům a známým přesouvají k bojovým přátelům)
	situace (aktuální situace do značné míry determinuje chování, jednou učiněné rozhodnutí ale pak máme tendenci opakovat)
	osobní dispozice (laiky přeceňovaná složka referenčního rámce, ve skutečnosti se lidé rozhodují dle toho, co v rámci svého referenčního rámce považují za nezbytné, smysluplné a správné)

Tab. 5: Mechanismy změny k horšímu

Velmi blízké referenčním rámcům, využitým ke zdůvodnění bestiality nacistů ve válečném prostředí, jsou Zimbardovy sociální procesy uvedené pro srovnání v levé části tabulky 5. Jak se (slovy Zimbarda) „z obyčejných lidí stanou zrůdy“, tedy přinejmenším částečně víme. Němečtí nacisté ze „slušných“ občanů zrůdy vyráběli zcela záměrně, přestože uvedené mechanismy neznali a využili jich spíše náhodou (či díky ne zrovna sympatickému „přirozenému“ talentu). Uvedené mechanismy platí ale i v méně extrémních situacích, než byla druhá světová válka. V zásadě se bohužel jedná o přirozený proces. Při namíchání v tabulce 5 uvedených ingrediencí zkrátka vzniká stejný koktejl, který se liší jen intenzitou užitého násilí.

V jádru stejný, i když důsledky nesrovnatelný efekt nastal např. v irácké věznici Abú Ghraib spravované americkou armádou. Cílem velení (autorit)

v tomto případě ale nebylo záměrné páchání zvěrstev, nýbrž „nalomení“ vůle zadržovaných k odporu při výslechu. Problém byl ale přesně v kombinaci příčin skluzu po šikmé ploše, kterou uměle vytvořil Zimbardo ve sklepech Standfordské univerzity. Sociální procesy uvedené v levé části tabulky 5 pak udělaly své, což sice neomlouvá pachatele, ale rozšiřuje odpovědnost i na velení.

Přestal se nás proces skluzu po „šikmé ploše“ týkat? Nepřestal. Někdy má jen méně viditelné následky než vražedné násilí. Většina dnešních pětáctičátníků a starších si např. prošla vlastním „stanfordským experimentem“ ve formě šikany za vojenské základní služby v ČSLA (mnohdy jak v roli obětí – bažantů, tak následně agresorů – mazáků). Příkladem „malého skluzu“ je i radikalizace v souvislosti s imigrací. Fakt, že je jen předzvěstí větších přesunů, spolu s neschopností politických elit přijmout efektivní opatření vytváří předpoklad vzniku extremismu. Ne snad v nejhorší formě, přesto v zarážející míře vidíme téměř v živém přenosu proces dehumanizace uprchlíků. Současně probíhá deindividualizace radikálů i difuze osobní odpovědnosti usnadněná prostředím sociálních sítí. Mlčící část pak přesně naplňuje jev označený výše jako pasivní tolerance špatného skrze neaktivitu či lhostejnost. Uvedené procesy mají sice převážně formu verbální agrese, nelze ale pominout, že ze Zimbardových procesů v tabulce 5 chybí jen slepá poslušnost vůči autoritě a tzv. „první krok“. Radikalizace nejenže nepřináší řešení, ale sama je rizikem a ztěžuje efektivní řešení, jako např. australský model umisťování migrantů mimo vlastní území a přijímání skutečně ohrožených, ne však ekonomických migrantů. I jen nízká úroveň násilí v důsledku extremismu by byla zásadním problémem těžce řešitelným současnými omezenými prostředky. V Evropě je totiž monopol státu na násilí založen spíše na víře občanů, že jej stát drží, než na skutečnosti.

Vysvětlili jsme si (byť ve velké zkratce), jaké jsou některé hlavní příčiny existence násilí a válek. Alespoň částečně jsme se dotkli biologických příčin a také sociálních a psychologických aspektů válečnictví. Zmínili jsme i mechanismy, které vysvětlují, jak se i ve vysoce kulturních společnostech s velmi nízkou úrovní násilí překvapivě snadno dařilo přimět velké množství občanů páchat násilí nejhruššího zrna. Existují tedy důvody, které snižují důvěru v budoucí stálý pokles válčení. Na závěr si proto položme otázku, jestli kromě politiky, diplomacie a ekonomických nástrojů disponujeme i dalším ze škály prostředků, jak válečným hrozbám předcházet. Na mysli mám vlastní prostředky násilí, bez nichž je cesta z Hobbesovy pasti či bezpečnostního dilematu jen iluzí.

Jak jsme na tom byli (lekce z dějin militarizace)

Přeskočíme nyní proces, jakým došlo v rámci ustavení států k monopolizaci násilí soukromého i mezistátního i jak se postupně vyvíjely ozbrojené nástroje státu až do podoby stálých armád. Přenesme se tedy rovnou do novověku s fungujícími, více či méně centralizovanými státy vzniklými po skončení třicetileté války. V dobách existence relativně malých profesionálních armád

(případně předtím třídy specialistů na násilí tvořících 1–2 % obyvatel) se válčení reálně účastnila jen poměrně malá část populace. Společenský vývoj v post-vestfálském systému s sebou přinesl tzv. první a druhou generaci moderního válečnictví, jež vedla k bezprecedentní militarizaci prakticky všech evropských států (Lind, Nightingale, Schmidt, Sutton a Wilson 1989; Lind 2004). Jakmile totiž francouzský Národní konvent přijal roku 1793 v reakci na ohrožení nově vzniklé francouzské republiky výnos o povstání mas, položil zároveň rovnítko mezi pojmy „občan“ a „voják“. Tím ale vzaly za své malé profesionální armády a s nimi i „omezené“ války 17. a 18. století. „Občanská společnost 19. století totiž není v zásadě ničím jiným než společností válečnickou, kde je moc člověka-občana odvozena od jeho povinnosti, jíž je – ať již přímo nebo nepřímo – služba občana válečníka, respektive vojáka,“ (Hutečka 2008). Tento stav pak trval prakticky až do konce studené války a fakticky se změnil až po jejím skončení. Následující úleva a optimismus spolu s technologickým pokrokem společně přispěly k masové demilitarizaci. Není vyloučeno, že dalším faktorem je významné zvyšování kvality života, spotřeby a s tím související zpohodlnění. V každém případě je výsledkem přesný opak předešlého stavu, tedy ne-li rezignace na obranyschopnost, tak přinejmenším její výrazné snížení.

Jak jsme na tom nyní (past resignace?)

To, že jsme po zkušenosti extrémně militarizované společnosti člena Varšavské smlouvy redukovali ozbrojené síly, bylo nejen logické, ale i ekonomicky nezbytné. Je ale otázkou, zda redukce ozbrojených sil evropských států (v některých případech o 90 a více procent původního stavu) odráží bezpečnostní či spíše ekonomické zadání. Naše bezpečnostní pohodlí, jen „mírně“ narušované zahraničními „lapáliemi“ typu války v bývalé Jugoslávii, expedičními zahraničními operacemi či nasazením v Afghánistánu, nás zbavilo vědomí jak sounáležitosti se státem, tak i základního povědomí o existenci nejen práv ale i povinností vůči státu (dokonce i nejbližším lidem). Řadový voják z Kentucky napsal během občanské války v USA své sestře: „Neznám žádný důvod, proč bych neměl být podřízen povinnosti tak jako jakýkoliv jiný muž, když jsem byl pod ochranou vlády celý svůj život,“ (Hutečka 2008, 124).

Fakt, že žijeme v mimořádně bezpečném prostředí, si většina občanů neuvědomuje. A už vůbec si neuvědomují, že je to díky instituci, jíž říkáme stát. Přestože lze vůči současnému státu mít velké množství výhrad, od přebujelé byrokracie po ztrátu vertikality (Bárta 2014), je instituce státu přesně tím, co nás osvobodilo od daleko vyšší úrovně násilí ve společnosti, než jsem schopni si přiznat. Udržení takového stavu si lze ale obtížně představit bez základní úrovně participace občanů na věcech veřejných. Což začíná povědomím o povinnostech. Dnešní generace má problém si být jen jednoduše zjistit, že (jakkoliv legislativně nedokonalý) návrh na znovuzavedení odvodů ve skutečnosti neznamenal nic jiného než zjištění základních informací o schopnosti obyvatelstva k vojenské službě. Přitom existuje až neskutečně široká možnost odmítnout vojenskou službu

z důvodu „svědomí“.²¹ Jakkoliv už římští filozofové z pozice staré generace plísnil mladé za nerespektování morálky a povinností ze „starých dobrých časů“, jsme zřejmě v historii zase jednou v období, kdy je to objektivně více než oprávněné.

Současné válečnictví už (naštěstí) nepotřebuje extrémně velké masové armády založené na povolávání prakticky všech vojenské služby schopných mužů. Argument některých teoretiků, že moderní vojenské technologie z vojenské služby vylučují brance s krátkým výcvikem, je ale nesprávný. Je typický pro profesionální vojáky zaměřené na vlastní idealizovaný způsob válčení. Mnohdy totiž ignorují fakt, že definice ozbrojeného konfliktu zahrnuje výrazně širší skupinu střetů. Pro vnitřní ozbrojené konflikty nízké intenzity, důsledky ekonomických nebo technologických krizí (blackouty, pády informačních systémů) nebo zvládnání migračních vln se využití armády nedá vyloučit (zvláště pak v zemi, kde ministerstvo vnitra není bez posílení policie příslušníky dvojnásobně menší(!) armády schopno zvládnout ani lokálně omezený problém výbuchu muničního skladu v držení civilních subjektů). Pro úkoly, jako je ostraha objektů důležitých pro obranu státu, posílení policie nebo ostraha hranic by naopak použití dlouhodobě cvičených specialistů bylo plýtváním. Navíc stále existuje relativně velká skupina občanů ochotných vojenskou službu v tzv. aktivních zálohách nastoupit. Dokonce je relativně dost dobrovolníků ochotných připravovat se k ní ve volném čase. Neméně důležitá je obdobně motivovaná skupina občanů disponujících specializovanými znalostmi. Neschopnost státu tyto dobrovolníky využít a neklást při tom zjevně nesmyslná zdravotní, případně administrativní omezení je tristní. Nicméně přesně odpovídá nezájmu populace a tím i politické reprezentace o bezpečnostní problematiku. Tento nezájem ale zase důsledně kopíruje nezájem převážné většiny voličů vyžadujících od státu pouze služby, aniž by se cítili součástí státu do té míry, aby byli ochotni akceptovat své povinnosti. Problém zajisté není výhradně český, uvedené platí v zásadních bodech pro všechny evropské státy. Samozřejmě, že faktická absence záloh ozbrojených sil je pouze jedním z bezpečnostních problémů. Znalost principů, na jejichž základech probíhají ozbrojené konflikty, a motivací, na základě kterých se jich lidé účastní, však jsou důležitým aspektem nezbytným například právě pro doplňování armády.

Závěr

Válka je fenomén, který si naše civilizace v převažující míře odvykla vnímat jako přirozenou součást lidských interakcí. Zjevně se jedná o jeden z důsledků procesů spojených s existencí států držících stále efektivněji monopol na násilí, což je zajisté dobře. Současně je to ale i průvodní jev extrémně „zpozdilý“ spotřební společnosti euroatlantického civilizačního okruhu. Mimořádná militarizace ekonomiky a do značné míry celé společnosti byla po skončení studené války v Evropě vystřídána velmi rychlým procesem demilitarizace. Nejen

21/ Paragraf 6 zák. č. 585/2004 Sb., o branné povinnosti a jejím zajišťování (branný zákon), ve znění pozdějších předpisů.

(Foto M. Frouz)

z aktuálních událostí vyplývá, že jsme se zjevně dostali do druhého extrému, hraničícího se zcela nezodpovědným rezignováním na vlastní obranyschopnost, a dokonce i jen ochotu si připustit, že někdo vůči nám může vystupovat jako nepřítel. Je otázkou (už jen řečnickou), jestli se „vybírání mírové dividendy“ ze skutečně bezpečného téměř čtvrtstoletí po roce 1989 nenápadně nepřeklopilo v nezodpovědný proces, kdy hladovějící začíná spotřebovávat vlastní svaly. Důsledkem je nejen obří vnitřní dluh české armády, ale i bezpečnostní infrastruktury celého státu.

Není nejmenší důvod se domnívat, že naše mimořádně přebujelá spotřeba přírodních zdrojů nebude vystavena tlaku konkurentů. A už vůbec není na místě předpokládat, že by ekologické a klimatické výkyvy nevedly k bezpečnostním hrozbám. Pokud by totiž k bezpečnostním hrozbám nevedly, bylo by to v dějinách poprvé. Není možné nevidět, že oba nejbližší kontinenty čelí nebezpečné kombinaci klimatických změn, zejména vysychání a paralelní demografické explozi. Současně ale poprvé v historii disponujeme sice stále dílčí, ale přeci jen dobrou znalostí příslušných společenských i přírodních jevů. Nebudeme-li podléhat pohodlně naivním představám, např. že války se nás už netýkají, budeme možná schopni jim předejít. Nepochybně jsme se dostali na úroveň, kdy nemusíme být předběžně agresivní. Nadále ale musíme být předběžně opatrní. Cesta nepochybně bude i nadále v udržení funkčních států, včetně užívání strategie odstrašení. V žádném případě to nesmí být jen strkání hlavy do písku do příštích voleb.